

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДС/СС 05/4-02 бр. 159/1-ХП/14
21.02.2013. године

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој III редовној седници, 21.02.2013. године – на основу чл. 221. став 1. алинеја 14. и члана 266. Статута Факултета, прихватило Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: УЛОГА И ЗНАЧАЈ РЕЧНЕ ПЛОВИДБЕ У ОСВАЈАЊУ И КОНСОЛИДАЦИЈИ РИМСКЕ ВЛАСТИ У СРЕДЊЕМ ПОДУНАВЉУ, докторанда Сање Стојановић.

За ментора је одређен доц. др Мирослав Вујовић.

Доставити:

1x Универзитету у Београду
1x Стручном сараднику за
докторске дисертације
1x Шефу Одсека за правне послове
1x Архиви

ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА

Проф. др Милош Арсенијевић

Филозофски Факултет
04/1-2 бр. 6/2263
(број захтева)
22.2.2013.
(датум)

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
Веће научних области друштвено-хуманистичких
наука
(Назив већа научних области коме се захтев упућује)

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Улога и значај речне пловидбе у освајању и консолидацији римске власти

у Средњем Подунављу

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА археологија
ОБЛАСТ
ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Сања (Добривоје) Стојановић

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо образовање: Филозофски у Београду

Година дипломирања: 2006.

Назив мастер рада кандидата:

Римске војне опеке са територије Срема

Назив факултета на коме је магистарска теза одбрањена: Филозофски

Година одбране мастер рада: 2009.

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће

на седници 21.02.2013. одржаној

размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Проф. др Милош Арсенијевић

Додатак уз образац 1.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата Сања Стојановић

Име и презиме ментора: Мирослав Вујовић

Звање: доцент

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. V.Dautova-Ruševljan, M.Vujović, *Kasnoantički šlem iz Jarka* (Late Roman Helmet from Jarak), Novi Sad 2009. ISBN: 978-86-87723-01-6.
2. V.Dautova-Ruševljan, M.Vujović, *Rimska vojska u Sremu* (Roman Army in Srem), Novi Sad 2006. ISBN 86-82077-43-4.
3. M. Vujović, *Rimski šlem iz Sivca* (Roman Helmet from Sivac), Sombor 2008 (ISBN 978-86-911883-3-7).
4. M. Vujović. A newly-discovered roman altar from Surčin, *Starinar* 59, 2009:149-157
5. _____

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, AHCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, AHCI и SCIE листе, као и ERIH листу, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

В) У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односне дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовању редовног професора за ментора.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Датум _____

М.П.

проф. др Милош Арсенијевић

Филозофски факултет
Чика Љубина 18 – 20
11000 Београд

ПРЕДЛОГ ТЕМЕ ЗА ДОКТОРСКУ ДИСЕРТАЦИЈУ

**УЛОГА И ЗНАЧАЈ РЕЧНЕ ПЛОВИДБЕ У ОСВАЈАЊУ И КОНСОЛИДАЦИЈИ
РИМСКЕ ВЛАСТИ У СРЕДЊЕМ ПОДУНАВЉУ**

Предлог ментора: доц. др. Морослав Вујовић

Сања Стојановић

тел: 0628908247

e-mail: stojanovicss@gmail.com

11000 Београд

Београд, децембар 2012. године

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ТЕМЕ ДОКТОРСKE ТЕЗЕ

Улога и значај речне пловидбе у освајању и консолидацији римске власти у Средњем Подунављу

Предмет истраживања

Истраживање улоге и значаја речне пловидбе у освајању и консолидацији римске власти у Средњем Подунављу подразумева утврђивање улоге и значаја Панонске (*Classis Flaviae Pannonicae*) и Мезијске флоте (*Classis Flaviae Moesicae*), других војних формација (легија) у вези са пловидбом и улоге и значаја трговаца који су користили речне путеве у намери да превезу робу којом тргују. Њихови међусобни односи одређују у чијој надлежности је била контрола речних токова и организација речне пловидбе што сведочи о војном, политичком и економском животу Средњег Подунавља.

Истраживање би се заснивало на анализи и синтези археолошких и епиграфских налаза пронађених у потврђеним и претпостављеним пристаништима уз средњи ток Дунава и његових притока (Саве, Драве, Мораве и др.) изграђених током прва три века нове ере, односно у периоду освајања и консолидације римске власти на овој територији.

Средњи ток Дунава почиње код данашњег града Гење у Мађарској и завршава се код Дробете - Турну Северина (Дукић 1983, 25). Територијални оквири рада у основи обухватају источни део Паноније¹, одн. провинцију Доња Панонија (поч. II-

¹ Територија Паноније била је најпре у саставу провинције Илирик који је након Делматско-панонског устанка (6-9. године нове ере) подељен на Горњи (Далмација) и Доњи (Панонија). О поделама и променама назива провинција у

крај III века), и западни део Мезије, тј. Горњу Мезију (од 86. до 272. године). С обзиром на то да неке притоке целим својим током не припадају назначеним територијама, одступања од горе одређене основне територије биће нужна у складу са праћењем токова ових важних притока.

Речна пловидба је представљала бољи вид транспорта људи, робе, животиња у односу на копнени. Приликом освајања нове територије, бродовима су могли превозити војнике, коње, оружје и сву потребну опрему што је омогућавало да војници и коњи буду одморнији након искрцавања (в. Тас. *Ann.* 2.5). У периоду мира, превоз бродовима омогућавао је релативно сигурнији и јефтинији транспорт веће количине робе што је могло помоћи економском и привредном развоју.

Лимес на Дунаву је патролирањем контролисала флота с обзиром на то да је за ту улогу била најадекватнија војна формација (уп. Reddé 1986, 356). Панонска флота је на панонском делу средњег тока Дунава потврђена епиграфским споменицима, опекама са жигом али и белешком о главном пристаништу флоте у Таурунуму (*Itin. Ant.* 131,6: *Tauruno classis IIII Singiduno castra*). Мезијска флота је, са друге стране, потврђена опекама са жигом *Classis Flaviae Moesicae* пронађеним у Дробети (в. Gudea 2001, 82). Присуство (неке) флоте на мезијском сегменту средњег тока Дунава, у време пре поделе провинције (86. године), можемо претпостављати због грађевинских активности које су подразумевале употребу бродова. На основу војних диплома из Трајановог доба потврђено је да је флота у једном периоду чинила део војске Горње Мезије, међутим, у дипломама се не каже о којој флоти је реч. Због недостатка сигурног доказа о присуству Мезијске флоте у горњомезијском Подунављу, постоји мишљење да је Панонска флота патролирала целим средњим током Дунава (Grosse 1920, 73; Reddé 1986, 303; Петровић 1990, 294-5 нап. 11). Извори за истраживање овог проблема још увек, колико нам је за сада познато, нису прецизни. Сматрамо да је овај проблем потребно испитати, да га треба третирати као истраживачко питање у оквиру којег треба сагледати и улогу легијских флота с обзиром на индиције о њиховим активностима у

овом периоду: Војановски 1988, 325 са нап. 1 и 2; S. Dušanić, *An Early Diploma Militare*, *Старинар* 49, Београд 1999 (51-62), стр. 57-58).

горњомезијском Подунављу. Пронађени су натписи у Виминацијуму (*IMS* 2.38), Наису (*IMS* 4.31), Караташу (Кондић 1988, 43-4), али и различити предмети који указују на могућу везу легија и пловидбе.

О пловидби на средњем току Дунава, и његовим притокама, писано је у оквиру радова који су се бавили општим питањима римске царске флоте и Панонске и Мезијске флоте (најчешће цитирани: Fiebiger 1899; Start 1941 (1960²); Reddé 1986), али и бројним радовима који су истраживали проблеме војске, рударства, импорта и домаће производње различитих појединачних археолошких материјала (в. Mirković 1968; Душанић 1978; Dutova-Ruševljan 1983; Bjelajac 1990; иста 1996; Петровић 1986; исти 1990; исти 1991). Ипак, до данас није урађена посебна студија која би била посвећена искључиво проблемима пловидбе на средњем току Дунава и његовим притокама. Сматрамо да је неопходна синтеза свих података, што ће допустити могућност потврде или одбацивања неких претпоставки у вези са војним, економским и политичким значајем пловидбе у Средњем Подунављу.

Будући да предложено истраживање планирамо започети картирањем потврђених и претпостављених пристаништа при чему бисмо забележили, анализирали и систематизовали добијене податке, за полазну литературу нашег рада сматрамо радове Данице Димитријевић и Петра Петровића који су забележили потврђена и претпостављена пристаништа уз одређене сегменте Дунава. Д. Димитријевић је забележила она која припадају бацијанској територији (в. Димитријевић 1996), а П. Петровић пристаништа на Ђердапу (в. Петровић 1991). Петровићев рад на истраживању пловидбе од великог је значаја, с обзиром на то да нам је оставио бројне радове у којима је тумачио проблем пловидбе у Ђердапу. У полазну литературу спадају и радови Слободана Душанића који је у оквиру истраживања више историјских тема указао и на значај флоте: у вези војничких диплома (Dušanić 1985/2010), рударства (Душанић 1978), војно-политичке историје (Душанић 2006) и др.

Циљ истраживања

Предложена тема има три основна циља: (1) утврђивање улоге и значаја речне пловидбе у вези са римским освајањем, (2) утврђивање улоге и значаја речне пловидбе у периоду консолидације римске власти у провинцијама (Доњој) Панонији и (Горњој) Мезији и (3) испитивање контроле речних токова на територији ових провинција што укључује и сагледавање међусобног односа учесника речне пловидбе.

Остваривање ових циљева у вези је са истраживањем улога речних провинцијских флота на територији коју истражујемо, односно Панонске (*Classis Flaviae Pannonicae*) и Мезијске (*Classis Flaviae Moesicae*), као и са истраживањем улога легија у вези са пловидбом и улога приватних трговаца који су користили речне путеве за превоз робе.

Основне хипотезе

У складу са постављеним циљевима, основне хипотезе предложеног рада јесу:

(1) значај речне пловидбе при освајању је био велики с обзиром на могућности и предности речног саобраћаја. С тим у вези треба рачунати на значајну улогу флоте као дела римске војске. За тестирање ове хипотезе треба користити податке из историјских извора и анализирати археолошке, епиграфске и нумизматичке налазе који су у вези са римским освајањима. Од нарочите су важности они са територије Ђердапа који стоје у вези са Трајановим освајањем Дакије.

(2) војна флота (*classis* и легијски речни одреди), имала је логистичку улогу у време консолидације. Ова теза се може тестирати указивањем на њену улогу у грађевинарству, вези са рудничким територијама, каменоломима, контроли путних праваца и сл. За доказивање ове хипотезе осим анализе археолошких и епиграфских налаза са локалитета Средњег Подунавља треба користити и оне пронађене на целој територији Царства. Од великог значаја је довести податке у везу са географским карактеристикама. Компаративни метод може послужити уочавању принципа ангажовања флоте.

(3) речна пловидба је допринела привредном развоју провинција. Успостављањем римске власти, по наступању мирнијег периода од другог века, примећује се да су

на горњомезијском лimesу пристаништа углавном станице у којима се врши претовар бродова, воде трговачки и административни послови. Развија се домаће занатство под утицајем страног које је током првог века било доминантно. Ово треба тестирати анализом историјских, археолошких и епиграфских извора. И у овом случају треба користити компаративни метод, поготово ради разумевања односа трговаца и административне управе.

Метод рада

Истраживање започиње картирањем потврђених и претпостављених пристаништа уз средњи Дунав и његове притоке. Ово је нужно како би било могуће систематизовати постојеће податке о пловидби на територији коју истражујемо.

Потврђена пристаништа су она која имају сачуване архитектонске остатке пристаништа и/или их као таква бележе, односно на то довољно јасно указују историјски и/или епиграфски извори. Таква су нпр. пристаништа у Сисцији, Таурунуму, Сирмијуму, Виминацијуму.

Локалитети на којима нису сачуване тако јасне потврде пристаништа, сматрају се могућим пристаништима уколико уз повољан географски и стратешки положај имају сачуване релевантне материјалне остатке, односно археолошке и/или епиграфске налазе који стоје у вези са пловидбом, тј. указују на војно или цивилно/трговачко пристаниште.

Повољним географским и стратешким положајем за изградњу пристаништа сматрамо ушћа двеју река, просторе уз велике градове, логоре или насеља која се налазе на нпр. рудничким територијама, уз каменоломе, на изразито плодним пољопривредним или шумом покривеним областима. Пристаништа се могу очекивати у близини радионица за обраду камена, дрва, циглана, и других у којима се произвођила роба која је због својих основних карактеристика (кабаста, лако ломљива и сл.) радије превожена речним путем.

Међу релевантне материјалне остатке, одн. археолошке и епиграфске налазе који стоје у вези са пловидбом и могу служити и идентификовању потенцијалних

пристаништа, убрајамо опеке са жигом, амфоре, јасна сведочанства одређених култова и др.

Опеке са жигом флоте сведоче о њеном учешћу у грађевинским активностима али за наша истраживања могу бити интересантне и опеке са жигом других радионица зато што могу указати на саобраћајне везе, одн. служити као индиција постојања пристаништа. Опеке су превожене воденим путем и на потенцијално пристаниште указују уколико на разматраном локалитету постоје оне израђене у више радионица, одакле су очигледно транспортоване, као и уколико можемо уочити широку распрострањеност опека локалне радионице.

Амфоре су посуде нарочитог облика, прилагођеног превозу бродовима. На то јасно указују оне са шиљатим стопама (Вјелажас 1996: 22).

Култови као индикатори пристаништа представљају најосетљивију групу података зато што, на првом месту, треба утврдити да ли постојећи налази указују на постојање култа или је реч о неком посебном случају изазваним нарочитим догађајем који нема значаја за живот заједнице која је живела на истраживаном локалитету. Користићемо се подацима са потврђених пристаништа у Царству и поредити их са налазима локалитета Средњег Подунавља. На пристаништа, на првом месту, могу указати култ Нептуна, Митре и Меркура. Потврду култа сигурно дају архитектонски остаци храма и натписи који нас обавештавају о постојању храма или свештеника култа, али се посматрано у контексту целог локалитета и мање експлицитни налази понекад могу сматрати доказом.

Значај и улога речне пловидбе у римском периоду може се испитати анализом релевантних података који потичу из три основне групе извора: историјских, епиграфских и археолошких.

Бројни историјски извори (нпр. Тацит (*Annales, Historiae*), зборник закона *Digesta*, Вегеције (*Epitoma Rei Militaris*), документ *Notitia Dignitatum*, и др; детаљни списак дао је: Reddé 1986, 714-725) који пружају податке о значају пловидбе цитирају се у готово свим радовима који се и успутно односе на пловидбу. Сматрамо нужним поново им приступити зато што се једино тако може створити могућност новог тумачења, или потврде постојећег. Где је могуће, трудићемо се да податке из историјских извора повежемо са археолошким.

У епиграфске изворе спадају на првом месту натписи урезани у камен и војне дипломе. Овде би требало сврстати и опеке са жигом и графитима, као и разне предмете који могу имати натпис. У раду ћемо анализирати оне који су у вези са пловидбом. Епиграфски материјал може понудити мноштво података анализом текста натписа. За утврђивање порекла особе која се помиње у натпису користи се ономастичка анализа. Порекло морнара и трговаца може нам помоћи у разматрању питања значаја пловидбе за промену друштвеног и економског положаја становништва.

Релевантним археолошким изворима сматрамо покретни материјал (амфоре, опеке, анепиграфске споменике, керамику, новац и др.) и непокретне остатке као што су нпр. архитектонски објекти. Користићемо се објављеним налазима до којих се дошло археолошким ископавањима, хидроархеолошким истраживањима која су колико нам је познато обављена на појединим деоницама тока Саве и Дунава, и случајним открићима. Ради разумевања контекста налаза, користићемо расположиву документацију.

Археолошки материјал ће бити испитиван методама функционалне, симболичке и компаративне анализе, а рељефни прикази иконографском анализом којом би се утврдиле стилске карактеристике и увиделе могуће трговачке везе или утицаји. Како су истраживачи који су се бавили анализом различитог материјала (керамика, камен) показали, успешне иностране радионице вршиле су утицај на домаће занатлије и допринеле развоју домаћег занатства. Оно није достизало ниво узора али је свакако помагало економском развоју појединаца и провинције. Анализом представа на реверсима, нумизматички материјал може показати политички и војни значај пловидбе.

Користићемо компаративни метод истраживања који је валидан и често неопходан метод за испитивање различитих проблема римског периода. Може послужити провери, мада понекад и објашњењу самог проблема, што би могао бити случај са нпр. проблемом у вези са улогом флоте у транспорту сировина и производа са царских домена, као што су руде, камен и сл. Синтезом добијених анализираних података требало би добити одговор

Структура рада: *Улога и значај речне пловидбе у освајању и консолидацији римске власти у Средњем Подунављу*

1. Увод

Предмет истраживања
Циљ истраживања
Основне хипотезе
Метод истраживања
Историјат досадашњих истраживања

2. Потврђена и претпостављена пристаништа слива средњег Дунава

3. Дискусија

Пристаништа на средњем Дунаву и притокама
Организација речне пловидбе
Организација и улога римске провинцијске флоте (опште разматрање)
Classis Flavia Pannonica
Организација и улога римске провинцијске флоте (опште разматрање)
Classis Flavia Pannonica
Classis Flavia Moesica
Улога и значај легија и аугзилијарних јединица у речној пловидби
Трговци и њихов однос са војном флотом
Војно-политички значај речне пловидбе
Економски значај речне пловидбе

4. Закључак

5. Библиографија

Предвиђена библиографија

- P. Beskow, The Portorium and the Mysteries of Mithra, *Journal of Mithraic Studies*, Vol. III, No. 1 and 2 (1980), pp. 1-18.
- Lj. Bjelajac, *Terra sigillata u Gornjoj Meziji: import i radionice Viminacium-Margum*, Beograd 1990.
- Lj. Bjelajac, *Amfore gornjomezijskog Podunavlja*, Beograd 1996.
- I. Vojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo 1988.
- Ђ. Бошковић (ур.), *Старе културе у Ђердапу*, Београд 1969.
- О. Брукнер, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd 1981.
- О. Брукнер, В. Даутова-Рушевлјан, П. Милошевић, *Почеци романизације у југоисточном делу провинције Паноније*, Нови Сад 1987.
- L. Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton University Press, 1971.
- А. Цермановић-Кузмановић, Текија (Transdierna), нека разматрања, *Старинар* 33-34, Београд 1984, 337-343.
- C. Cichorius, *Die Reliefs der Traianssäule*, Berlin 1896.
- CIL – Corpus inscriptionum Latinarum, Berolini 1863— .
- V. Dautova-Ruševljan, *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Novi Sad 1983.
- H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, 1-3, Berolini 1892-1916.
- Д. Димитријевић, Сапаја, римско и средњовековно утврђење на острву код Старе Паланке, *Старинар* 33-34, Београд 1984, 29-60.
- Д. Димитријевић, Пристаништа Classis Flaviae Pannonicae на басијанском сектору Дунава, *Зборник Матице српске за историју* 54, Нови Сад 1996, 7-38.

Arpadus Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes* quas collegit adnotationibusque instruxit Arpadus Dobó. Editio quarta aucta et emendata, Amsterdam 1975.

A. Domić-Kunić, Rimske provincijske flotile s posebnim obzirom na udjel Panonaca, *Arheološki radovi i rasprave* 12, Zagreb 1996, 83-100.

С. Душанић, Три епиграфска прилога. *Жива антика* XV св. 1, Скопље 1965, 85-108.

S. Dušanić, Bassianae and Its Territory, *Archaeologia Iugoslavica* VIII, Beograd 1967, 67-81.

С. Душанић, Нови и ревидирани римски натписи из источног Срема, *Жива антика* XVII, Скопље 1967, 195-215.

С. Душанић, Римска војска у источном Срему, *Зборник Филозофског факултета* X-1, Београд 1968, 87-113.

С. Душанић, Анонимни квадранси, *Нумизматичар* 1, Београд 1978, 23-39.

С. Душанић, Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији, *Историјски гласник* 1-2, Београд 1980, 7-55.

S. Dušanić, The Sailor's Calendar. Notes on the Day-Dates of Military Diplomata, u: *Festschrift für A. Betz*, Wien 1985, 233-248. Прештампано у: *Selected Essays in Roman History and Epigraphy*, Belgrade 2010, 318-330.

S. Dušanić, Army and Mining in Moesia Superior, *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit*, Gedenkschrift fuer E. Birley (G. Alfoeldy – B. Dobson – W. Eck, eds.) Stuttgart 2000, 343-363.

S. Dušanić, The Imperial Propaganda of Significant Day-Dates: Two Notes in Military History, *Documenting the Roman Army* (ed. J. J. Wilkes), *BICS Supplement* 81, London 2003, 89-100. Прештампано у: *Selected Essays in Roman History and Epigraphy*, Belgrade 2010, 1089-1107.

С. Душанић, Vota у *Актима арвалске браће* за 25. март 101. године, *Зборник Филозофског факултета. Серија А: историјске науке, књига XX, Sobria ebrietas: У спомен на Мирона Флашара*, Београд 2006, 59-76.

S. Dušanić, The Valle Ponti Lead Ingots: Notes on Roman Notables' commercial activities in free Illyricum at the beginning of the Principate, *Старинар* LVIII, Београд 2008, 107-118.

- W. Eck, Provincial administration and finance, in: *Cambridge Ancient History XI*, Cambridge 2008, 266-292.
- W. Eck—A. Pangerl, Moesia und seine Truppen. Neue Diplome für Moesia und Moesia superior, *Chiron* 38 (2008), 317-387.
- O. Fiebigler, *Classis*. Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft 3, Stuttgart Druckenmüller 1899, coll.2632-2649.
- М. Гарашанин, М. Васић, Трајанов мост – кастел Понтес. Претходни извештај 1979, Ђердапске свеске I, Београд 1980, 7-41.
- М. Гарашанин, М. Р. Васић, Г. Марјановић-Вујовић, Трајанов мост – Castrum Pontes, Ђердапске свеске 2, Београд 1984, 25-55.
- A.Graf, *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*, Budapest 1936.
- N. Gudea, Die Nordgrenze der römischen Provinz Obermoesien. Materialien zu ihrer Geschichte (86-275 N. Chr.), *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 48 (2001), 3-118.
- N. Gudea, Der Untermoesische Donaulimes und die Verteidigung der Moesischen Nord- und Westküste des Schwarzen Meeres. Limes et litus Moesiae Inferioris (86-275 N. Chr.), *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 52 (2005), 319-566.
- B. Isaac, The Meaning of the Terms Limes and Linitanei, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 78 (1988), 125-147.
- IMS = *Inscriptions de la Mésie Supérieure* (dir. F. Papazoglou), Vol. I-VI; Vol. I: Singidunum et le nordouest de la province, par M. Mirković — S.Dušanić, Beograd 1976; Vol. II: Viminacium et Margum, par M. Mirković, Beograd 1986; Vol. III/2: Timacum Minus et la vallée de Timok, par P. Petrović, Beograd 1995; Vol. IV: Naissus — Remesiana — Horreum Margi, par P. Petrović, Beograd 1979; Vol. VI: Scupi et la région de Kumanovo, par B. Dragojević-Josifovska, Beograd 1982.
- А. Јовановић, Нептунов олтар из Виминацијума. *Viminacium* 12, Požarevac 2001, 203-210.
- А. Јовановић, Керамички медаљони из Сирмијума. Стр. 15-24 у: *Огледи из античког култа и иконографије*, Београд 2007.
- Ч. Јордовић, Остаци римског пута у Ђердапској клисури, Цтаринар 33-34, Београд 1984, 365-370.

- D. Kienast, *Untersuchungen zu den Kriegsflotten der römischen Kaiserzeit*, Bonn 1966.
- В. Кондић (ур.), Археолошко благо Ђердапа, Београд 1978.
- В. Кондић, *Statio cataractarum Diana, Ђердапске свеске IV*, Београд 1988, 43-47.
- S. J. De Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romanins, surtout a l'époque du Haut-Empire*, Brugge 1949.
- М. Мирковић, Cohors I Cantabrorum и посада кастела Aquae на средњем Дунаву у другој половини I века н. е, *Зборник Филозофског факултета VIII*, Београд 1964, 87-97.
- М. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd 1968.
- М. Mirković, Sirmium – It's History from the I century A. D. to 582, in: *Sirmium. Archaeological Investigations in Syrmian Pannonia*, Vol. I, Beograd 1971, 5-94.
- М. Mirković, *Römer an der Mittleren Donau. Römische Strassen und Festungen von Singidunum bis Aquae*, Beograd 2003.
- A. Mócsy, Pannonia, *RE Supp. IX*. Stuttgart 1962, 516-776.
- A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest 1970.
- A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London-Boston 1974.
- П. Петровић, О снабдевању римских трупа на ђердапском лимесу, *Старинар XXXI*, Београд 1980, 53-63.
- П. Петровић, Брза Паланка – Egeta. Извештај о археолошким ископавањима у 1980. години (антика), Ђердапске свеске 2, Београд 1984, 150-160.
- П. Петровић, Поречка река, сабирни центар за снабдевање римских трупа у Ђердапу, *Старинар 33-34*, Београд 1984, 285-291.
- П. Петровић, Римски пут у Ђердапу, *Старинар 37*, Београд 1986, 41-52.
- П. Петровић, Римска флота на Дунаву, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 38 св. 2, Нови Сад 1990, 293-298.
- П. Петровић, *Classis Flavia Moesica* на Дунаву у Горњој Мезији, *Старинар XL-XLI/1989-1990*, Београд 1991, 207-216.
- П. Петровић, М. Душанић, О. Брукнер, В. Даутова-Рушевљан, *Фрушка гора у античко доба*, Нови Сад 1995.

- P. Petrović (ur.), *Roman Lims on the Middle and Lower Danube*, Belgrade 1996.
- B. Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-germanischen Zentralmuseums*, Mainz 2004.
- M. Pitassi, *The Navies of Rome*, Woodbridge 2009.
- J. Ранков, Ископавања на Караташу. Први претходни извештај 1978-79, Ђердапске свеске I, Београд 1980, 51-69.
- J. Ранков, Караташ-Statio Cataractarum Dianae. Јужна капија. Извештај о археолошким истраживањима у 1980. години, Ђердапске свеске 2, Београд 1984, 7-11.
- J. Ранков, Statio Cataractarum Diana. Извештај о археолошким истраживањима у 1982. години, Ђердапске свеске 4, Београд 1988, 5-15.
- M. Reddé, *Mare nostrum. Les infrastructures, le dispositif et l'histoire de la marine militaire sous l'Empire romain*, Rome 1986.
- M. Reddé, *Les Marins, Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit: Gedenkschrift für Eric Birley*. G. Alföldy, B. Dobson, W. Eck (yp.), Stuttgart 2000, 179-189.
- RMD = *Roman Military Diplomas*, Vol. I-V; Vol. I: M. M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954-1977*, London 1978; Vol. II: M. M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1978-1984*, London 1985; Vol. III: M. M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1985-1993*, London 1994; Vol. IV: M. M. Roxan and P. Holder, *Roman Military Diplomas IV*, London 2003; Vol. V: P. Holder, *Roman Military Diplomas V*, London 2006.
- D. Bain Saddington, Praefecti classis, orae maritimae and ripae of the second Triumvirate and the Early Empire, *Jahrbuch des Römisch/Germanischen Zentralmuseums Mainz* 35, Mainz 1988, 299-313.
- E. Sander, Zur Rangordnung des römischen Heeres: die Flotten, *Historia* VI, Heft 3. Wiesbaden 1957, 347-367.
- J. Spaul, *Classes Imperii Romani. An Epigraphic Examination of the Men of the Imperial Roman Navy*, Andover 2002.
- Ch. G. Starr, *The Roman Imperial Navy 31. B.C. – A.D. 324*, Cambridge 1960.²
- R. Syme, *Danubian Papers*, Bucharest 1971.

- J. Šašel, Trajan's Canal at the Iron Gate, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 63 (1973), 80-85.
- А. и Ј. Šašel (изд.), *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia .. repertae et editae sunt*, 1-3: књ. 1: ... *inter annos MCMXL et MCMLX* ..., Ljubljana 1963; књ. 2: ... *inter annos MCMLX et MCMLXX* ..., 1978; књ. 3: ...*inter annos MCMII et MCMXL*..., 1986.
- P. Temin, A Market Economy in the Early Roman Empire, *The Journal of the Roman Studies* 91, 169-181.
- D. Ujes-Morgan, 1st Century BC Drachms of Apollonia and Dyrrhachium in the Territory of the Scordisci. A Prologue to the Roman Conquest of the Balkans, Ηρακλέους Σωτηρος Θασίων. *Studia in honorem Iliae Prokopov sexagenario ab amicis et discipulis dedicate*, Tirnovi 2012, 367-387.
- М. Васић, Чезава – Castrum Novae, *Старинар* 33-34, Београд 1984, 91-122.
- М. Vujović, Gladii from Dubravica. A Contribution to the Study of Roman Swords on the Territory of Serbia, *Vestigatio vetustatis*, Belgrade 2001, 119-133.
- Н. Вулић, Антички споменици наше земље, *Споменик* 71 (1931); 75 (1933), 98 (1941-48).
- C. R. Whittaker, Frontiers, in: *Cambridge Ancient History XI*, Cambridge 2008, 293-319.
- М. Zaninović. Classis Flavia Pannonica, *Izdanja HAD-a* 16, Zagreb 1993, 53-58.
- Љ. Зотовић, Митраизам на тлу Југославије, Београд 1973.

Наставно-Научном већу
Филозофског факултета
Универзитета у Београду

Реферат о квалификованости кандидата и подобности предложене теме за докторску дисертацију

Дана 06. 12. 2012. године добили смо на увид предлог теме за израду докторског рада под насловом *Улога и значај речне пловидбе у освајању и консолидацији римске власти у Средњем Подунављу* који је поднела докторанд Сања Стојановић. Као комисија изабрана одлуком Одељења за археологију, пред којом је кандидат одбранио предлог своје теме, износимо члановима Наставно-научног већа Филозофског факултета своје стручно мишљење.

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији:

Сања Стојановић (рођена 26. октобра 1977. године у Београду) дипломирала је на Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду 2006: године са дипломским радом *Култ Либеры и Либере на територији римске провинције Горње Мезије* (ментор: проф. др. А. Јовановић). Мастер студије на Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду завршила је 2009. године одбравивши завршни мастер рад *Римске војне опеке са територије Срема. Филозофски факултет Универзитета у Београду.* (ментор: доц. др. М. Вујовић). Школске 2009/2010. године уписана је на докторске студије археологије Филозофског факултета Универзитета у Београду. Током докторских студија положила је 7 (седам) испита са одличним успехом и максималним бројем поена. Током основних студија археологије као и током мастер и докторских студија, Сања Стојановић учествовала је као члан археолошке екипе на више археолошких локалитета (Михољска превлака., Врело-Шаркамен; Винча-Бело брдо, Виминацијум, Најева циглана - Панчево, Мали Борак -Скобаљ) и том приликом показала изузетно интересовање, преданост послу, ефикасност и озбиљност у извођењу свих задатака. У Центру за конзервацију DIANA похађала је општи курс конзервације археолошког материјала 2001: године а током мастер студија извршила је епиграфско-археолошку анализу римских опека из неколико музеја у Србији (Музеј Срема у Сремској Митровици, Музеј града Београда, Музеј

Војводине у Новом Саду, Музеј града Новог Сада и Градски музеј у Сомбору). Сања Стојановић је члан Српског археолошког друштва од 2007. године. Колегиница Стојановић до сада је објавила два рада:

1. С. Стојановић, Римске опеке са жигом из Градског музеја у Сомбору, *Годишњак Градског музеја Сомбор* 2/3 (2008/2009), Сомбор 2010, 87-116.

2. В. Недељковић, С. Стојановић, *Domino et fraturi*: један необјављени сирмијски графито, *Старинар* LXII, Београд 2012, 165-172.

У првом, самосталном раду Сања Стојановић обрадила је збирку римских опека са цигларским жиговима из из Градског музеја у Сомбору чиме је овај значајан археолошки материјал постао доступан научној јавности уз примерну епиграфско-археолошку анализу која ће свакако бити од значаја током наредних изучавања не само сличних налаза већ и ширег контекста освајања и ширења римских утицаја на територији Барбарикума од 2. века н.е. па надаље.

Други рад, који је Сања Стојановић потписала заједно са В. Недељковићем, представља сјајну палеографску и ономастичку анализу курзивног натписа са опеке из Сирмијума са именима Валерија Јануарија и Максима, војника, највероватније ангажованих у раду неке од фиглина које су производиле опеке за потребе јавних узградњи у периоду тетрархије.

2. Предмет и циљ дисертације:

Предмет докторске дисертације коју је предложила Сања Стојановић је истраживање улоге и значаја речне пловидбе у освајању и консолидацији римске власти у Средњем Подунављу чиме се предвиђа утврђивање улоге и значаја речних флота (*Classis Flaviae Pannonicae*, *Classis Flaviae Moesicae*) и других војних формација (легија, помоћних јединица) у контексту пловидбе, те улоге трговине у развоју пловидбе Дунавом и његовим притокама. Њихови међусобни односи одређују у чијој надлежности је била контрола речних токова и организација речне пловидбе што сведочи о војном, политичком и економском животу Средњег Подунавља. У географском смислу радом Сање Стојановић био би обухваћен део тока дунава од данашњег града Гење у Мађарској до Турну Северина у Румунији.

Истраживање би се заснивало на анализи и синтези археолошких и епиграфских налаза пронађених у потврђеним и претпостављеним пристаништима уз средњи ток Дунава и његових притока (Саве, Драве, Мораве и др.) изграђених током прва три века нове ере, односно у периоду освајања и консолидације римске власти на наведеној територији.

О пловидби на средњем току Дунава, и његовим притокама, објављено је више радова који су се бавили питањима римске царске флоте и Панонске и Мезијске флоте на општем плану (Fiebiger 1899; Starr 1941 (1960²); Reddé 1986.), али и бројним радовима који су истраживали проблеме војске, рударства, импорта и домаће производње различитих појединачних археолошких материјала (Mirković

1968; Душанић 1978; Dautova-Ruševljan 1983; Bjelajac 1990; ista 1996; Петровић 1986; исти 1990; исти 1991.).

Ова истраживања, међутим, нису до данас обједињена у посебној студији која би била посвећена искључиво проблемима пловидбе на средњем току Дунава и његовим притокама. Неопходна синтеза свих података пружила би значајан допринос у даљим истраживањима а посебно могућност потврде или одбацивања неких претпоставки у вези са војним, економским и политичким значајем пловидбе у Средњем Подунављу.

У истраживања која планира докторанд Сања Стојановић издвојена су три истраживачка циља:

1. Утврђивање улоге и значаја речне пловидбе у контексту римских освајања у Подунављу и простору Централног Балкана;
2. Утврђивање улоге и значаја речне пловидбе у процесу консолидације римске власти у подунавским провинцијама Доњој Панонији Горњој Мезији;
3. Изучавање организације контроле речних токова на територији наведених провинција из сагледавања међусобног односа свих учесника и корисника речне пловидбе.

Остваривање ових циљева посебно је важно за детаљније сагледавање улоге речних провинцијских флота (*Classis Flaviae Pannonicae* и *Classis Flaviae Moesicae*) на дефинисаној територији, као и за истраживање улоге и потреба римских војних јединица, трговаца и цивилних превозника који су користили речне путеве за транспорт и дистрибуцију робе.

3. Садржај дисертације:

У предложеном садржају докторске тезе Сања Стојановић је издвојила неколико поглавља. Уводно поглавље намењено је дефинисању предмета, циља и метода истраживања те утврђивању географских и хронолошких оквира рада. На истом месту докторанд ће изнети општа сазнања о значају, развоју и организацији римске речне пловидбе. Затим следе поглавља у којима се шире разматрају потврђена пристаништа и убицирају места на средњем току Дунава која по својим геостратешким и другим карактеристикама да представљају могућа пунктове од значаја за речну пловидбу. У посебном и најобимнијем поглављу биће обрађени улога и значај провинцијских флота, римске војске, као и трговаца и занатлија у развоју речне пловидбе у средњем току Дунава. У последњем поглављу предвиђено је сумирање резултата добијених током истраживања задате теме.

4. Основне хипотезе:

1. **Речна пловидба, с обзиром на могућности и предности овог вида саобраћаја, имала је велики значај у римском освајању Подунавља.** Ова хипотеза се осим подацима из историјских извора може испитати анализом археолошких, епиграфских и нумизматичких налаза, а посебно оних са Ђердапа.

2. **Флота (*classis* и легијски речни одреди) је имала логистичку улогу у време консолидације римске власти (1-2. век н.е.).** Ова хипотеза се може тестирати испитавањем њене неоспорне улоге у развоју замашне грађевинске делатности, експлоатацији руда, раду каменолома, контроли путева и других делатности које су доприносиле развоју провинција..

3. **Речна пловидба допринела је привредном развоју провинција.** Успостављањем римске власти, по наступању мирнијег периода око средине другог века, пристаништа на горњомезијском лимесу еволуирају у станице за претовар разноврсне робе са бродова издвајајући се као места изузетног значаја за провинцијску администрацију, трговину и локално занатство. Ова констатација се може испитати компаративном анализом историјских, археолошких и епиграфских извора.

5. Метод:

Истраживачки рад Сање Стојановић обухватиће картирање дефинисаних и претпостављених речних пристаништа уз средњи ток Дунава, као и оних на Сави, Морави и осталим притокама.

Посебна пажња биће посвећена идентификацији до сада непотврђених речних пристана на основу идентификације места са посебним географским и стратешким положајем (ушћа река, војни логори и насеља, пунктови у близини рудника, каменолома, опекарске производње, места интензивне пољопривреде или шумске експлоатације). Истраживање значаја и улоге римске речне пловидбе биће спроведено анализом релевантних података из три основне групе извора: историјских, епиграфских и археолошких.

Подаци о значају пловидбе рекама постоје у бројним историјским изворима, међу којима се издвајају наводи Тацита (*Annales, Historiae*), Вегеција (*Epitoma Rei Militaris*), Плинија Млађег (*Epistularum libri decem*) и Велеја Патеркула (*Historiae Romanae*), као и они познији, правног или војно-административног карактера (*Digesta, Notitia Dignitatum*).

Епиграфски материјал може понудити мноштво података анализом текста натписа. За утврђивање порекла особе која се помиње у натпису користи се ономастичка анализа. Порекло морнара и трговаца може нам помоћи у разматрању питања значаја пловидбе за промену друштвеног и економског положаја становништва. У епиграфски материјал спадају натписи урезани у камен, војне дипломе, али и опеке са жигом и графитима,

Релевантан археолошки материјал (амфоре, опеке, анепиграфски споменици, керамика и др.) биће испитиван методама функционалне, симболичке и

компаративне анализе, у случају рељефних приказа и иконографске анализе којом би се утврдиле стилске карактеристике и увиделе могуће трговачке везе или утицаји. Од неоспорне важности за ова истраживања је и анализа налаза опека и амфора са жиговима, амфоре, јасна сведочанства транспорта грађевинске и трговачке робе. Култове као индикаторе пристаништа документују архитектонски остаци сакралних грађевина и вотивних споменика.

Нумизматички материјал може указати на политички и војни значај пловидбе с обзиром на емисије новца у вези са освајањима или, и у политичком смислу, важним победама извојеваним уз помоћ флоте. У том смислу посебно је важна иконографска анализа реверсних представа.

6. Очекивани резултати и научни допринос:

Истраживања докторанда Сање Стојановић која ће бити приказана у докторској тези *Улога и значај речне пловидбе у освајању и консолидацији римске власти у Средњем Подунављу* представљају не само значајну синтезу досадашњих сазнања на пољу организације и развоја речне пловидбе у римско доба већ и јединствен такав рад на тлу Србије. Чињеница да до данас није публикована јединствена студија која ову тему третира на свеобухватан и мултидисциплинаран начин указује да су проучавања Сање Стојановић необично важна као одлична прилику за детаљно и свестрано сагледавање проблема улоге река и речне пловидбе у војно-политичком, економском и културном развоју подунавских провинција.

7. Закључак:

У предлогу теме свог докторског рада кандидат Санја Стојановић јасно је и у складу са научним проблемом који проучава изнела циљеве истраживања. Изнешеним хипотезама кандидат нуди сагледавање проблема значаја и улоге речне пловидбе на територији Средњег Подунавља у римско доба. Метод истраживања колегинице Сање Стојановић усклађен је са предметом и циљем истраживања одражавајући темељно припремљен и постављен истраживачки план. Структура рада *Улога и значај речне пловидбе у освајању и консолидацији римске власти у Средњем Подунављу* који је поднела докторанд Сања Стојановић примерена је предложеном предмету и циљу истраживања а предвиђена обимна литература приложена у образложењу утврђује нас у мишљењу да ће кандидат користити релевантне изворе и научне радове који могу бити од значаја за проучавање наведене теме.

Увидом у приложену документацију и образложење теме докторске дисертације које је кандидат изнео током одбране сагласивши се са примедбама и препорукама чланова комисије, сматрамо да ће докторска дисертација, коју је предложио докторанд Сања Стојановић представљати значајан допринос истраживању речне пловидбе, улози, организацији и значају флоте на територији средњег тока Дунава и његових притока. Ово је посебно значајно у погледу сагледавања процеса освајања централнобалканског простора, консолидацији

римске власти и економског развоја провинција на нашем тлу. Имајући у виду значај проучавања ове теме сматрамо да израду докторске дисертације докторанда Сање Стојановић треба свакако подржати.

У Београду 13. 12. 2012.

проф. др. Александар Палавестра

доц. др. Јасна Вуковић

доц. др. Марко Порчић

доц. др. Мирослав Вујовић (ментор)

